

Examen HAVO

2010

tijdvak 1
vrijdag 21 mei
9.00 - 12.00 uur

geschiedenis (pilot)

Dit examen bestaat uit 27 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 77 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring of uitleg gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring of uitleg ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Door de tijd heen

De volgende historische gegevens hebben te maken met voedsel en staan in willekeurige volgorde:

- 1 Kort na de ontdekkingsreizen van Columbus naar Amerika maken de Europeanen kennis met de aardappel.
- 2 De meier van de Frankische koning Karel de Grote zorgt ervoor dat er voldoende horige boeren zijn om de oogst binnen te halen.
- 3 Jagersgemeenschappen in de Indusvallei vestigen zich op plaatsen waar zij kunnen oogsten van de planten die zij gezaaid hebben.
- 4 De inwoners van de Hollandse steden in de bloeitijd van de Republiek kopen hun graan in het Oostzeegebied.
- 5 De Romeinse Senaat beloont de veteranen uit hun legioenen met boerderijen in de veroverde gebieden.
- 6 Terwijl de mannen van jagersgemeenschappen in de Indusvallei op jacht gaan, verzamelen de vrouwen allerlei vruchten en zaden.

2p 1 Zet deze zes gegevens in de juiste volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Prehistorie en oudheid

Gebruik bron 1.

Een bewering:

De godsdienst van Echnaton vertoont overeenkomst met het christendom.

2p **2** Ondersteun deze bewering met de bron.

Gebruik bron 2.

Stel: Je doet onderzoek naar de uitbreiding van het Romeinse imperium. Je vindt deze tekst van Plinius en je vraagt je af of deze bron bruikbaar is voor twee onderdelen van je onderzoek:

- 1 de leefwijze van Germaanse stammen aan de grens van het Romeinse Rijk;
- 2 de argumenten die de Romeinen gebruiken om hun imperialisme te rechtvaardigen.

6p **3** Bepaal de bruikbaarheid van deze bron voor je onderzoek door:

- eerst bij elk van beide onderdelen de informatie te noteren die de bron er over geeft en
- vervolgens uit te leggen dat de functie van Plinius de betrouwbaarheid van de bron voor elk onderdeel waarschijnlijk vergroot en
- ten slotte uit te leggen waarom over de eigen opvattingen van de Chauken weinig zekerheid bestaat.

Gebruik bron 3.

Een conclusie:

Deze bron maakt duidelijk dat in het Romeinse Rijk sprake is van **wederzijdse** beïnvloeding tussen de plaatselijke cultuur en de Romeinse cultuur.

2p **4** Ondersteun deze conclusie met de bron.

Prehistorie en oudheid

bron 1

Fragment van een gebed uit de tijd van de Egyptische farao Echnaton (ca. 1372-1354 voor Chr.)

O, enige god, zonder gelijke, gij die de wereld schiep naar uw wil toen gij alleen was, de wereld, de mensen, al de dieren, de wilde en de tamme, al wat op aarde is, al wat op voeten gaat, al wat daarboven zweeft, al wat op vleugels vliegt, ook alle landen, Syrië, Nubië, 't land van Egypte.

bron 2

Gaius Plinius Secundus (ca. 23-79) is bestuurder geweest van de Romeinse provincie Gallia Belgica, die bestond uit het tegenwoordige Nederland en Duitsland tot aan de Rijn, België en Noord-Frankrijk. Over de Chauken, de Germaanse stammen die net buiten het Romeinse Rijk langs de Noordzeekust wonen, schrijft Plinius

We hebben besproken dat er in ieder geval in het Oosten verschillende volkeren langs de kust wonen, die het zonder bomen en struiken moeten stellen. Maar ook in het Noorden hebben we zulken volken gezien, te weten de Chauken. Twee keer per etmaal komt de oceaan daar met geweldige watermassa's over een onmetelijke afstand opzetten (eb en vloed) en bedekt er de natuur waarvan het onduidelijk is of die bij het vasteland hoort of deel uitmaakt van de zee. Daar bewoont dat arme volk hoge terpen, die ze eigenhandig hebben opgeworpen tot de hoogste waterstand die ze hebben meegemaakt. Met hun hutten, die ze erop hebben gebouwd, lijken ze wel zeelieden en ze jagen rondom hun hutten op vissen die met de zee meevluchten. Ze kunnen geen vee houden en zich zo als de naburige volken met melk voeden (...) Van riet en moerasbies vlechten ze touw om visnetten van te knopen. Met de hand verzamelen ze slijk dat ze, meer door de wind dan door de zon, laten drogen tot turf en daarmee verwarmen ze hun voedsel en hun door de noordenwind verkleumde lichamen. Ze drinken uitsluitend regenwater (...) En deze volkeren spreken van slavernij als ze vandaag de dag door het Romeinse volk overwonnen worden! Zo gaat het inderdaad: het lot laat veel mensen in leven om ze te straffen.

bron 3

Foto van een votiefsteen (een steen die uit dankbaarheid aan een god of godin is geschonken) uit de periode 170-270, gevonden bij Colijnsplaat in Zeeland

Op de steen staat

Deae Nehalenniae Vegisonius Martinus, cives Secuanus, nauta, V(otum) S(olvit) L(ibens) M(erito).

Vertaling

Aan de godin Nehalennia heeft Vegisonius, burger uit het land van de Secuani (een gebied in Frankrijk), schipper, zijn belofte ingelost, gaarne en met reden.

Toelichting

De godin Nehalennia werd al voor de komst van de Romeinen in Zeeland vereerd.

Bij overblijfselen van tempels voor Nehalennia bij Domburg en Colijnsplaat zijn ongeveer 240 votiefstenen van handelaren en zeevarenden uit verschillende delen van het rijk gevonden. Ze dateren uit de periode omstreeks 170-270.

De middeleeuwen

De periode van de vroege middeleeuwen wordt de "tijd van monniken en ridders" genoemd.

- 4p **5** Geef je commentaar op deze benaming door:
- met een kenmerkend aspect van de vroege middeleeuwen duidelijk te maken waarom dit de tijd van "monniken" genoemd kan worden en
 - met een kenmerkend aspect van de vroege middeleeuwen duidelijk te maken waarom dit de tijd van "ridders" genoemd kan worden en
 - twee andere benamingen te kiezen die de vroege middeleeuwen ook historisch juist zouden kunnen karakteriseren.

Gebruik bron 4.

Op grond van de bron kun je vaststellen dat:

- deze bron past bij een kenmerkend aspect van de vroege middeleeuwen en
 - in het rijk van Omar op het gebied van de godsdienst sprake is van zowel verandering als van continuïteit.
- 5p **6** Noem het kenmerkende aspect dat bij deze bron past en leg met de bron uit waardoor er zowel sprake is van verandering als van continuïteit.

Gebruik bron 5.

Een bewering:

Met het Edict van Pîtres heeft koning Karel de Kale geprobeerd het centrale gezag in zijn rijk te versterken.

- 4p **7** Licht dit toe door:
- uit te leggen op welke manier dit edict het centrale gezag in het rijk van Karel zou kunnen versterken en
 - (zonder bron) een oorzaak te noemen waardoor koning Karel de Kale er niet in slaagt de controle op zijn rijk te versterken en
 - (zonder bron) een oorzaak te noemen waardoor de Franse koningen dit eeuwen later wel kunnen.

De middeleeuwen

bron 4

Gedeelte uit het Verdrag van Omar, vermoedelijk uit de zevende eeuw. In deze tijd sloten de islamitische veroveraars overeenkomsten met de niet-islamitische bevolking. Er bestaan verschillende versies, die worden toegeschreven aan kalief Omar. Een aantal regels hieruit

Wij christenen:

Wij zullen niet bouwen, in onze steden noch in de buurt daarvan, nieuwe mannenkloosters, kerken, vrouwenkloosters, of kluizenaarshutten; noch zullen wij ze repareren, bij dag of bij nacht, mocht een van hen instorten of gelegen zijn in een moslimwijk. (...)

Wij zullen onze godsdienst niet openlijk beoefenen noch iemand ertoe bekeren. Wij zullen niemand van onze familie verhinderen tot de islam over te gaan als zij dat wensen.

Wij zullen de moslims respect tonen, en wij zullen van onze zitplaats opstaan als zij wensen te zitten.

Wij zullen niet proberen op de moslims te lijken door het imiteren van een van hun kledingstukken, hoofdsieraden, tulband, schoeisel, of de scheiding van hun haar.

Wij zullen niet spreken wanneer zij spreken, noch zullen wij hun eervolle namen dragen.

Wij zullen onze kruisen en boeken niet tonen op de straten of markten van de moslims.

Wij zullen geen verlichting voeren op enige straat van de moslims of op hun markten.

bron 5

Karel de Kale, kleinzoon van Karel de Grote, geeft in 864 het Edict (verordening) van Pitres uit over onder andere het slaan van munten. Hij brengt daarin het aantal plaatsen waar munten mogen worden geslagen terug van negen naar drie. Zijn eigen paleis is één van die drie. Verder bepaalt het edict

En op de nieuwe munten moet op de ene kant onze naam staan in een cirkel met het monogram van onze naam in het midden, en op de andere kant de naam van onze staat en een kruis in het midden. (...)

Om te zorgen dat de bepalingen kunnen worden gecontroleerd, dat goede munten niet kunnen worden geweigerd en dat valse munten niet kunnen worden gemaakt, wensen we dat elke controleur ervoor zorgt dat de markten van zijn district worden vastgelegd. Dat hij ons vertelt welke markten er waren in de tijd van onze grootvader, en welke nieuwe ontstonden in de tijd van onze vader. (...)

En welke markten begonnen in onze eigen tijd, welke van deze markten op hun oude locatie bleven. En als ze zijn verplaatst, onder wiens autoriteit de locatie is veranderd.

Vroegmoderne tijd

Gebruik bron 6.

Uit deze bron kun je de conclusie trekken dat de opstand tegen koning Filips II:

- een burgeroorlog is en
- een godsdienstoorlog.

2p **8** Leg dit met de bron uit.

In 1585 werd in Franeker, toen een stad met een universiteit, de eerste Hortus Botanicus (botanische tuin) opgericht. In 1594 volgde de universiteitsstad Leiden dit voorbeeld. In deze botanische tuinen werden planten uit verre landen verzameld en bestudeerd, zoals aardappelen, maïs, tomaten, tulpen en tabak.

De oprichting van botanische tuinen past bij twee kenmerken van die tijd.

4p **9** Noem die twee kenmerken en geef per kenmerk aan waardoor deze past bij het oprichten van een botanische tuin.

Gebruik bron 7.

In de buitenlandse handel van de Republiek is naast verandering ook continuïteit te zien.

2p **10** Leg uit welke continuïteit zichtbaar is.

Gebruik bron 8.

De opdrachten waarmee de ontdekkingsreizigers van de zestiende eeuw op reis gestuurd werden, verschillen van de opdracht van James Cook in de achttiende eeuw.

3p **11** Licht dit toe door:

- eerst de opdracht van James Cook te noemen en
- daarna een verschil te noemen tussen deze opdracht en de opdrachten voor ontdekkingsreizigers in de zestiende eeuw en
- ten slotte een verklaring te geven voor dit verschil.

In de achttiende eeuw vindt een uitbouw van de Europese expansie plaats.

2p **12** Leg uit welk verband er bestaat tussen de uitbouw van de Europese expansie en de trans-Atlantische slavenhandel.

De Engelse abolitionisten aan het einde van de achttiende eeuw richtten zich in hun eerste campagnes op de afschaffing van de trans-Atlantische slavenhandel, omdat zij verwachtten dat door afschaffing van deze handel het lot van de slaven in Amerika zou verbeteren.

2p **13** Leg uit welke redenering zij daarbij volgden.

Gebruik bron 9.

Stel: Je doet onderzoek naar de Franse Revolutie van 1789 en gaat uit van twee mogelijke oorzaken:

- 1 de belastingdruk was te hoog en
- 2 het Franse volk haatte Marie-Antoinette.

Dan vind je deze brief. In deze bron komen beide oorzaken naar voren.

- 4p **14** Leg uit waarom deze bron beter bruikbaar lijkt voor een onderzoek naar de hoge belastingdruk, maar minder bruikbaar lijkt voor een onderzoek naar de populariteit van Marie-Antoinette.

Vroegmoderne tijd

bron 6

Willem van Treslong is in 1572 als kapitein van de Watergeuzen (opstandelingen tegen de koning van Spanje) betrokken bij de strijd in Holland en Zeeland. Hij stuurt een brief aan het bestuur van de Zeeuwse havenstad Brouwershaven

Vereerde, wijze heren en bestuurders van de stad Brouwershaven. Wij delen u mee dat wij morgenvroeg met onze schepen bij u willen komen en maken u bekend dat wij er niet op uit zijn bestuurders of burgers ook maar de geringste schade te berokkenen. Wij willen de afgoderij vernietigen die ons noodzaakte onze bezittingen te verlaten. Wij zoeken papen (een scheldwoord voor katholieke geestelijken), monniken en andere roomse misdadigers. Wij beloven dat wij mensen die de stad willen verlaten geen haar zullen krenken, maar hen veeleer geleide geven of willen helpen. Mocht U echter tegenstand bieden dan zullen wij u gevangen nemen en alles wat zich binnen ons bereik bevindt in brand steken.

bron 7

Een tabel

Schatting van de in- en uitvoer van de Republiek (in miljoenen guldens)

	ca. 1650	ca. 1720	ca. 1770
Uitvoer naar			
Europa	115	83	92
buiten Europa	5	7	8
totaal	120	90	100
Invoer uit			
Europa	125	84	105
buiten Europa	15	24	38
totaal	140	108	143
Handelsbalans	-20	-18	-43

bron 8

James Cook (1728-1779) is een Britse ontdekkingsreiziger. Over een van zijn reizen schrijft hij in 1777

Ik had de opdracht om na Kaap de Goede Hoop zuidwaarts te zeilen en te proberen te stoten op Kaap Besnijdenis, die volgens de heer Bouvet (een Franse ontdekkingsreiziger) moest liggen op 54 graden zuiderbreedte en ongeveer 11 graden oosterlengte van Greenwich. Als ik die kaap vond, moest ik onderzoeken of hij tot het vasteland behoorde of een deel van een eiland was. In het eerste geval moest ik een zo groot mogelijk gebied nauwkeurig onderzoeken, en er aantekeningen en waarnemingen van alle slag over maken die nuttig konden zijn voor scheepvaart of handel, of strekken tot bevordering van de natuurkennis. Ik moest op deze manier verder gaan en ontdekkingen doen, afhankelijk van de omstandigheden in westelijke richting of naar het oosten. Daarbij moest ik (...) mijn ontdekkingen voortzetten tot zo dicht mogelijk bij de Zuidpool.

bron 9

Marie-Antoinette was een dochter van de keizer van Oostenrijk. Zij trouwt in 1770 met de Franse kroonprins, de latere Lodewijk XVI. In 1793, vier jaar na het begin van Franse revolutie, worden Marie-Antoinette en haar man onthoofd. In een brief uit 1773 aan haar moeder, de keizerin van Oostenrijk, schrijft Marie-Antoinette

Versailles, 14 juni 1773

Mijn liefste moeder,

Op dinsdag had ik een feest dat ik nooit zal vergeten. We maakten onze entree in Parijs. We ontvingen alle eer die we ons maar konden voorstellen, maar dat was -hoewel het heel goed was- niet wat mij het meest ontroerde. Wat echt aandoenlijk was, was de tederheid en de oprechtheid van de arme mensen, die, ondanks de belastingen die te zwaar op hen drukken, opgetogen waren ons te zien. Toen we gingen wandelen in de Tuilerieën was daar een zo grote menigte dat we drie kwartier stil stonden. De kroonprins en ik gaven herhaaldelijk het bevel aan de Garde om niemand te slaan, wat een goed effect had. Er heerste zo'n goede orde dat de hele dag, hoewel een enorme menigte ons overal volgde, niemand gewond raakte. Toen we terugkeerden van onze wandeling gingen we naar een open terras en bleven daar een half uur. Ik kan je de gevoelens van vreugde en affectie die iedereen aan ons toonde niet beschrijven, mijn lieve mamma. Voordat we ons terugtrokken, wierpen we de mensen kushanden toe, tot hun grote plezier. Wat een gelukkige omstandigheid is het voor personen van onze rang om de liefde van een hele natie zo goedkoop te verkrijgen. Maar er is niets kostbaarders; dat voelde ik duidelijk en ik zal het nooit vergeten.

Door de tijd heen

De volgende historische gebeurtenissen staan in willekeurige volgorde:

- 1 Tijdens de godsdienstoorlogen in Engeland wordt de katholieke Mary Stuart in opdracht van haar nicht, de protestantse koningin Elisabeth I, onthoofd.
- 2 Twee maanden na de wapenstilstand waarmee de Eerste Wereldoorlog eindigt, breekt in Berlijn de Spartakistenopstand uit. Bij deze opstand wordt de radicale socialiste Rosa Luxemburg gedood.
- 3 In de Verenigde Staten ontstaat een jacht op communistische spionnen die atoomgeheimen verraden zouden hebben. Het echtpaar Julius en Ethel Rosenberg wordt na een proces ter dood gebracht.
- 4 De Franse koningin Marie-Antoinette wordt op het Plein van de Revolutie in Parijs onthoofd, omdat de democratische revolutie is geradicaliseerd.
- 5 Tijdens de jaarlijkse paardenrennen van Epson springt de suffragette (strijdster voor vrouwenkiesrecht) Emily Wilding Davison voor het paard van de koning. Zij wordt vertrapt door de paardenvoeten.
- 6 Verzetstrijdster Hanny Schaft wordt gefusilleerd door de Duitse bezetter.

2p **15** Zet deze gebeurtenissen in de juiste volgorde, van vroeger naar later. Noteer alleen de nummers.

Moderne tijd

Tussen de Industriële Revolutie en de opkomst van verschillende emancipatiebewegingen in de negentiende eeuw bestaat een oorzakelijk verband.

- 2p **16** Leg dit verband uit met een voorbeeld van een emancipatiebeweging uit de negentiende eeuw.

Gebruik bron 10 en 11.

Stel: Je hebt een werkstuk gemaakt over kinderarbeid in Nederland tussen 1900 en 1965 en je zoekt een foto bij je werk. Je kiest de foto uit 1911, omdat je die representatiever voor je onderwerp vindt.

- 4p **17** Licht je keuze toe door uit te leggen:
- (met de foto uit 1911) of deze een situatie weergeeft die in die tijd veel voorkomt en
 - (met de foto uit 1957) of deze een situatie weergeeft die in die tijd veel voorkomt.

Onderzoekers van de moderne tijd zijn vaak voorzichtig met het gebruik van historische foto's als bron.

- 1p **18** Noem daarvoor een reden.

Gebruik bron 12.

Deze anekdote komt uit de catalogus van een tentoonstelling in Duitsland over de Jodenvervolging tussen 1933 en 1945. De makers van de tentoonstelling hebben hun expositie "Ein offenes Geheimnis" (een openbaar geheim, iets dat iedereen weet, maar waarvan iedereen doet alsof het niet bestaat) genoemd.

Naar aanleiding hiervan kom je tot twee uitspraken:

- 1 In deze anekdote komt het begin van de openlijke Jodenvervolging in Duitsland goed naar voren.
- 2 Deze anekdote geeft het thema van de tentoonstelling "Ein offenes Geheimnis" goed weer.

- 4p **19** Ondersteun beide uitspraken met de bron.

Gebruik bron 13.

In dit gedicht geeft Annie M.G. Schmidt commentaar op sociaal-economische en cultureelmentale aspecten van de tijd waarin zij leeft.

- 4p **20** Noem bij elk aspect haar commentaar op de Nederlandse maatschappij in de jaren dertig en leg uit hoe dit in haar gedicht naar voren komt.

In de eerste maanden van de bezetting stelde de Duitse overheid zich in eigen ogen soepel op tegenover de Nederlandse bevolking.

- 2p **21** Geef hun politiek en hun militair motief voor deze opstelling.

Gebruik bron 14.

Dit fragment uit de roman van Jung Chang is een bruikbare bron voor een onderzoek naar het leven in het totalitaire China.

- 3p **22** Licht dit toe door:
- (zonder bron) een kenmerk van een totalitaire staat te noemen en
 - (met bron) daarmee aan te geven dat China in die tijd een totalitair bewind heeft en
 - een argument te geven voor de betrouwbaarheid van deze bron voor dit onderzoek.

Gebruik bron 14.

Bij nader inzien heb je twijfels over de representativiteit van deze bron voor een onderzoek naar het totalitaire China.

- 2p **23** Leg uit waardoor je twijfelt aan de representativiteit van deze bron voor dit onderzoek.

Na 1945 kregen zowel de Sovjet-Unie als de Verenigde Staten belangstelling voor Vietnam.

- 2p **24** Leg uit dat deze belangstelling verband hield met de internationale verhoudingen na 1945.

De Europese integratie kent een beginpunt in het van start gaan van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, de EGKS, in 1952. In de EGKS brachten Frankrijk, West-Duitsland, Italië, België, Luxemburg en Nederland hun kolen- en staalproductie onder gezamenlijk beheer.

- 2p **25** Leg uit welk verband er bestond tussen deze samenwerking en de Tweede Wereldoorlog.

Gebruik bron 15 en 16.

Met deze twee bronnen kunnen sociaalculturele veranderingen in de jaren zestig in Nederland worden beschreven.

- 3p **26** Geef deze beschrijving door:
- uit de ingezonden brief de kritiek op het televisieprogramma te halen en
 - aan de reactie van Harry Mulisch twee veranderingen uit de jaren zestig te ontleen.

In de veranderingsprocessen van de jaren zestig speelde de televisie een belangrijke rol.

- 2p **27** Leg dat uit.

Moderne tijd

bron 10

Foto van een uienchilster met helpende kinderen bij haar huis uit 1911

bron 11

Foto uit 1957 van een gezin dat bonen dopt voor een conservenfabriek in Leiden

bron 12

In Duitsland wordt op 1 april 1933, direct na de machtsovername door de nationaalsocialisten, een boycot van joodse winkels georganiseerd. De heer Lazarus uit Oldenburg vertelt hierover

Er stonden voor onze winkel op de weg twee SA-mannen met een groot bord waarop stond "Duitsers, koopt niet bij Joden!"

Maar het was koud, het was april en toen zei mijn moeder: "Mannen, willen jullie een kop thee hebben?" Zij zeiden "Ja". Toen hebben ze het bord neergezet en zijn met ons naar boven gegaan in de keuken, in uniform, en hebben een kop thee gedronken en zijn weer naar buiten gegaan.

"Duitsers, koopt niet bij Joden!", dat was nu eenmaal de mentaliteit.

Toelichting

SA: de knokploeg van de NSDAP, de Duitse nationaalsocialisten

bron 13

Gedicht uit 1938 van Annie M.G. Schmidt (1911-1995) over een volontair (een onbetaalde werkkraacht) in de openbare bibliotheek

Leeszaal

Ik ben een god in 't diepst van mijn gedachten,
maar in de bibliotheek (ben ik) een volontair
die hunk'rend op een baantje zit te wachten
en boeken uitleent ... met een zeker air (houding).

Ik lever geestlijk voedsel aan mevrouwen
die binnenkomen en alleen maar van
de allernieuwste liefdesboeken houwen,
"maar niet zo'n engerd als die Wasserman".

Ik loop met stapels boeken rond te sjouwen
en plak een etiket op Gorters Mei.
Och, als nu juffrouw Jansen eens ging trouwen,
dan kwam er eindelijk eens een plaatsje vrij.

Ik ben het niet alleen, die staat te wachten
en achter me staat nog een hele rij.
Ik ben een god in 't diepst van mijn gedachten,
maar niet zo heel veel in de maatschappij ...

Toelichting

"Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten": beroemde beginregel van een gedicht van Willem Kloos uit 1882.

"Gorters Mei": het gedicht "Mei" van Herman Gorter uit 1889.

bron 14

Een fragment uit de roman "Wilde Zwanen" van de Chinese auteur Jung Chang over haar jeugd in het communistische China onder Mao (de Chinese leider)

Op een dag in 1965 kregen we opeens opdracht naar buiten te gaan en al het gras van de gazons te verwijderen. Mao had te kennen gegeven dat gras, bloemen en huisdieren bourgeois (burgerlijke) gewoonten waren en verwijderd dienden te worden. (...)

Ik was verschrikkelijk bedroefd al die prachtige planten te zien sneuvelen. Maar ik nam het Mao niet kwalijk. Integendeel, ik had me langzamerhand de gewoonte eigen gemaakt 'zelfkritiek' uit te oefenen en nam mezelf automatisch ieder instinct kwalijk dat tegen Mao's orders indruiste. Zulke gevoelens joegen me zelfs angst aan. Er was geen sprake van dat ik er met iemand over kon praten. Ik probeerde mezelf te hervormen en me de correcte denkwijze eigen te maken. Ik leefde in een staat van voortdurende zelfbeschuldiging.

Dergelijk zelfonderzoek en zelfkritiek waren aspecten van het China van Mao. Ze zouden tot een nieuwe en betere maatschappij leiden, zo werd ons verteld.

bron 15

Op 4 januari 1964 wordt op de televisie "Zo is het toevallig ook nog eens een keer" uitgezonden. De acteur Peter Lohr acteert daarin dat hij de televisie aanbidt zoals een gelovige tot God bidt. Er komt een storm van reacties. Uit een van de vele ingezonden brieven

Nederland, 8 januari 1964

Weledelgeboren Heren,

Twintig wijze mannen uit alle delen van ons dierbaar Nederland hebben na lang beraad besloten het recht in eigen hand te nemen. (...) Uw TV uitzending van 4 januari heeft de deur dicht gedaan en ons wakker geschud. Nu beweren uw medewerkers wel, dat men slechts het fervente televisie kijken van de gemiddelde Nederlander op de korrel wilde nemen, doch dan moet men niet het christelijke gebed, dat voor miljoenen heilig is, misvormen en in biddende houding door Peter Lohr laten oplezen. (...) Als u in de toekomst slechts éénmaal onze heiligheden paraphraseert (nadoet) in uw politieke grofheden, dan zal onze raad tweemaal een lot trekken. Eénmaal zal het lot de man aanwijzen die de opdracht krijgt één uit uw midden door de kogel om het leven te brengen; het tweede lot zal aanwijzen wie van u dat zal zijn. (...)

De Raad van Twintig

bron 16

De schrijver Harry Mulisch schrijft in 1964 over de reacties op het televisieprogramma "Zo is het toevallig ook nog eens een keer"

Peter Lohr heeft op televisie gebeden tot Het Beeld. De tekst van Lohr had tot boodschap dat wij zelf moeten praten in plaats van naar de televisie te kijken. (...) De gekwetste dominees en pastoors weten nu in welk gezelschap zij zijn. In dat van bijbelvaste aangevers bij de politie, vrome anonieme brieven-schrijvers, godsdienstige telefonische chanteurs en op wc-papier beledigingen krabbelende kerkgangsters. Proficiat! Gefeliciteerd! Uw werk is niet vergeefs geweest, men ziet zich genoodzaakt politiebescherming aan te vragen. U bent oude mensen. Uw gekwetstheid en uw haat zijn te oud voor ons. U bent te oud voor ons. Nog 25 jaar en u bent goddank uitgestorven.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.